

Az erőszak vizsgálata a modernkori jog-, és államelméletben

Áttekintés

*„S lett legelőbb az aranykorszak, mely nem fenyítéstől s törvénytől, hanem önként folyt
becsületben, erényben.
Félelem s megtorlás nem volt, felszegzett érc bős szót nem mutatott (...)”
(Ovidius: Átváltozások)²*

A hidegháború után a „boldog és reményteli” kilencvenes évek lezárulását követő fegyverkezési verseny lassú fokozódása³, illetőleg egyes geopolitikai konfliktusok kiéleződése a – jelentős részt a második világháborút követően kialakított - jogi-társadalmi intézményeink szerepe, működése és fenntarthatósága elemzésének szükségességét is felvetik. A globalizálódás gyorsuló folyamatában ezernyi szállal összekapcsolódó gazdasági, társadalmi, kulturális kérdésekben való politikai döntéshozatal, illetőleg az olyan súlyos dilemmák, mint az orosz-ukrán konfliktus, a terrorizmus, a síita – szunnita szembenállás Keleten, az Iszlám Állammal kapcsolatos jelenségek, stb. a különféle – nemzeti, nemzetközi, szupranacionális – szerveződéseink által magukban foglalt értékek és elemek újragondolását és vizsgálatát kényszeríthetik ki. Mindenekelőtt ilyen vizsgálandó „mozzanat”, ha úgy tetszik, az *erőszak* jelenléte a társadalmi-politikai mechanizmusokban és jogrendszerünkben.

Mintegy évszázaddal ezelőtt, 1908 környékén állapította meg az „erőszak nagy teoretikusa”, George Sorel, hogy az erőszak önálló jelenségként a tudományos gondolkodás által kevésbé feltárt témakör. Sorel álláspontjára jutott aztán mintegy fél évszázaddal később, már jóval a világháborús eseményeket követően a Németországban nagy tiszteletnek örvendő Hannah Arendt is. Az erőszak alkalmazásának jogfilozófiai vizsgálata mindazonáltal mégis mintegy 2500 éves tárgyköre a bölcséletnek. Szent Ágoston az igazságos háború elmélete, Hugo Grotius pedig a nemzetközi jog területén mai napi hivatkozott háborús jog legjelentősebb megalapozója. A XVI. században élő francia Jean Bodin pedig a zsarnoksággal szembeni ellenállási jog kidolgozója és hirdetője. Tény mindazonáltal, hogy a klasszikus jogelmélet az erőszak és a jog összefüggéseinek legalapvetőbb összefüggéseit nem tárta fel teljes körűen.

Általánosan elmondható, hogy az erőszak tárgyalása az állam-, és jogelmélet ún. történeti⁴ problémáinak tárgykörébe tartozik. Az állam-, és jogelmélet egyik legfőbb tárgyköre éppen a történeti problémák köre, amely az állam és jog genezisének, társadalmi meghatározottságának és a politikummal való kapcsolatának vizsgálatát hivatott elvégezni.⁵ Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a modernkori jogelmélet és a filozófia ezekkel a történeti problémákkal foglalkozó egyes képviselőinek munkáiról áttekintést adjon a témakörhöz kapcsolódóan. *Rudolf Stammler* a történeti gondolkodás fölé helyezte a szisztematikus gondolkodásmódot és az állam-, és jogbölcsélet fő tárgyaként a jog és az állam fogalmának kidolgozását jelölte meg. Mindazonáltal Stammler is elismerte, hogy nem ritka az a nézet, amely szerint a jogelmélet végső kérdése a jog „forrása” vagy

¹ Doktorandusz, ELTE – ÁJTK Doktori Iskola; Jog-, és Társadalomelméleti Tanszék; Ügyvédjelölt, Dr. Kovácsits László Ügyvédi Iroda

² Publius Ovidius Naso: Átváltozások. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982, I. könyv, 89-93. o.

³ Lásd például: Putyin szuperpáncélosa ébresztő Németország számára.

<http://www.welt.de/wirtschaft/article141600270/Putins-Super-Panzer-ist-ein-Weckruf-fuer-Deutschland.html>

⁴ Vagy egyes gondolkodók által használt egyéb kifejezéssel: genetikus.

⁵ Lásd: Szilágyi Péter: Jogi alaptan. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 62. o.

„gyökere”. Vagyis az a kérdés, hogy honnét ered a jog és az állam? Talán a hatalom, vagy éppen az erőszak termékei?⁶

I. Az erőszak és a jog kapcsolatának vizsgálata a modernkorban

Ahogy azt fentebb említettük, a klasszikus bölcsélet képviselői – bizonyos vetületeiben legalábbis – igen hamar megragadták az erőszaknak és a jognak egyfajta „kétarcú” kapcsolatát.⁷ A tartalmi összefüggések feltárására már inkább a modernkori jogfilozófia képviselői által került sor.⁸ Elsőként a XIX. század kiemelkedő hatású jogtudósa, *Rudolf Jhering* említendő. A német gondolkodó 1868-ban tartotta meg a „harc a jogért” („Der Kampf ums Recht”) című előadását, amelyet a következő mintegy két évben több mint húsz nyelvre fordítottak le. Ahogy azt Jhering előadásában is megvilágítja, a harc a jogért központi gondolata a jog politikai természetének hangsúlyozása is volt. Jhering a jog valóságában a kényszernek, az erőszaknak a szerepét egyre jelentősebbnek találta.⁹ Jelentősrészt éppen Jhering nyomán kapott nagyobb hangsúlyt, sőt centrális jelentőséget a jogról való gondolkodásban az erőszak, a kényszer. A jog létrejöttében az erőszak mindig kulcsszerepet játszik Jhering szerint. A jogképződésnek alapvetően két módját különbözteti meg. Eszerint az egyik esetben a norma mindenki azon érdekében származik, hogy alapvetően rend legyen, mégpedig olyan rend, amely rendelkezik azzal a szükséges erővel, amely legalábbis elégséges az egyes egyének ellenszegülő akaratával szemben. Tehát az első esetben a norma az elsődleges, ehhez társul a (kényszerítő) erőszak. A második esetben az erőszak az elsődleges, ehhez „idomul” a norma, saját érdekében az erősebb a normához szabva magát, saját erejét korlátozza.¹⁰ Utóbbi esetben az állam végső soron az erőszaknak a kifejeződése. A jog pedig ezen erőből, az erősebb érdekében eredeztethető. A jog az az eszköz, amelyen keresztül „az erőszak számára előnyt hozó megfontolásokból önmagát korlátozva a legyőzöttekkel való kapcsolatát szabályozza oly módon”, hogy megállapodik azokkal az alapvető feltételekről. Ez az erőszak önkorlátozása. Jhering tehát úgy látta, hogy – az állam képében – az erőszak elismer egy normát, amelynek aláveti magát, és éppen ez az erőszak által elfogadott norma: a jog.¹¹ A jog tehát keletkezésében nem előbbi az erőszaknál, az erőszaknak nem kell igazodnia a joghoz. Fentiekből következtethető, hogy Jhering szerint a jog az erőszak egy sajátos terméke, a jog tehát a hatalmasabbnak az erejéből fakad, amely hatalmas saját érdekében korlátozza önmagát a norma által. A jog ebben az értelemben az *erő politikája* egyúttal.¹² Az erőszak, ami az állam által „adja” a normát, így éppen az általa adott norma által válik korlátozottá, de az állam által gyakorolt jogi kényszerre is.

Max Weber a tudományos gondolkodás meghatározó alakja. Okfejtései a társadalmi, politikai jelenségek vonatkozásában, fogalomalkotásai az állammal, hatalommal, stb. összefüggésben alapvetésekként szolgálnak a jog-, és államelmélet számára mind a mai napig. Weber a *Politika*, mint hivatás című írásában *Trockij*t idézi, aki a híres breszt-litovszki beszédében

⁶ Varga Csaba: *Jog és Filozófia – Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből*. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 115-116. o.

⁷ A jog egyfajta kétarcúsága az erőszak vonatkozásában annyit tesz, hogy a jog megjelenhet egyfajta erőszakpótló, illetőleg az erőszakot korlátozó intézményként (lásd: pl. a közvetetten Grotius-hoz köthető *ius ad bellum – ius in bello*), de úgy is, mint az erőszakot magában foglaló, a társadalom tagjait kényszerítő entitás.

⁸ Megj.: Ennek oka lehetett természetesen mindenekelőtt maga a modernitás korszaka. Az általában a kapitalizmus társadalmi-kulturális transzfigurációjának tekintett korszak a társadalmi jelenségekben és ezáltal a jogi gondolkodásban is jelentős változásokat eredményezett.

⁹ Frivaldszky János – Karácsony András: *Jog, jogosultság, erőszak – jogfilozófiai kérdésfeltevések Jhering tanai nyomán*. In: *Jogelméleti Szemle*, 2010/2. szám (<http://jesz.ajk.elte.hu/frivaldszky42.html>) 2010. június 15.

¹⁰ Frivaldszky János – Karácsony András: *Jog, jogosultság, erőszak – jogfilozófiai kérdésfeltevések Jhering tanai nyomán*. i.m.

¹¹ Frivaldszky János – Karácsony András: *Jog, jogosultság, erőszak – jogfilozófiai kérdésfeltevések Jhering tanai nyomán*. i.m.

¹² Frivaldszky János – Karácsony András: *Jog, jogosultság, erőszak – jogfilozófiai kérdésfeltevések Jhering tanai nyomán*. i.m.

úgy fogalmazott: „Minden államot erőszakra alapoznak.”¹³ Weber szerint az uralmi szervezetet akkor és annyiban nevezzük politikai szervezetnek, ha és amennyiben rendjének érvényességét egy megadható földrajzi területen belül az biztosítja, hogy az ügyeket igazgató csoport folytonosan fizikai kényszerszerűen alkalmaz, és fizikai kényszer alkalmazásával fenyeget. Az államot a politikai szervezet sajátos fajtájának tekinti, amelyik üzemmódként működő politikai intézményként legitim fizikai kényszerszerűen eredményesen alkalmaz.¹⁴ Weber államelméletének további – egyébként többek által bírált – jellemzője, hogy az államot nem tartotta célján keresztül meghatározhatónak, hanem kizárólag az állam eszközei által. Szerinte ugyanis „egy politikai szervezetet nem lehet – még az „államot” sem lehet – a szervezeti cselekvés céljainak megadásával definiálni. A táplálékról való gondoskodástól a művészetpártolásig nincs olyan cél, amelyet politikai szervezetek alkalomadtán ne követtek volna. De olyan cél sincs – a személyes biztonság garantálásától a jogszolgáltatásig – amelyet minden politikai szervezet követett volna. Ennél fogva egy szervezet „politikai” jellegét csakis annak a – bizonyos körülmények között öncéllá terebélyesedő – eszköznek a segítségével lehet definiálni, amely ugyan nem csak a politikai szervezet sajátja, de amely kétségtelenül jellemző rá és – mint a politika szervezet lényegéhez tartozó – nélkülözhetetlen: ti. az erőszak eszközének segítségével. Ebből következően a modern állam lényeges ismérve a fizikai erőszak legitim alkalmazásának a monopóliuma és az azzal való fenyegetés sikeres alkalmazása. A jelenkor sajátossága ugyanis az, hogy bármely más szervezetnek vagy személynek a fizikai erőszakhoz való jogát csak annyiban ismerik el, amennyiben az állam a maga részéről engedélyezi alkalmazását: az állam számít az erőszakhoz való „jog” egyedüli forrásának.¹⁵ Eszerint Weber államdefiníciója szerint az állam – éppúgy, mint a történetileg korábbi politikai szervezetek – emberek közötti, a legitim (vagyis legitimnek tekintett) erőszak eszközére támaszkodó, uralmi viszony. Lényeges, hogy Weber az uralmi viszonyok alatt alapvetően azt az állapotot értette, amikor az uralmi helyzetben levő parancsa – legalábbis bizonyos fokú – engedelmisséggel találkozik. Ez az erőszak és a jog kapcsolódásának szempontjából is lényeges, mert Weber hatalomkonceptiójához képest az uralmi viszony más tartalmat kap. Uralom nélkül nem állhatna fenn társadalmi rend, az uralom minden lényeges társadalmi viszony alkotója. A hatalom általános fogalomként valamilyen minőségű fölényt fejez ki, amely az akarat érvényesítése képességének fennálltát jelzi. A hatalomhoz nem szükséges az engedelmisség. Tartóssá csak akkor válhat ez a viszony, ha „átalakul” uralommá. Az uralom a hatalom tartós megszervezését jelenti, szükséges hozzá az uralom jogcímének valamilyen kulturálisan értelmezhető alátámasztása és tárgyi feltételrendszere.¹⁶ Az erőszak csak végső eszköz ebben az esetben az uralom számára, hiszen – amolyan pragmatikus szempontból kiindulva – az erőszak alkalmazása nehézkessé és költségessé teszi az uralom gyakorlását.

Max Weber kortársa volt *George Sorel*, akit méltán nevezhetünk „az erőszak teoretikusának” abban az értelemben, hogy Sorel volt lényegében az első, aki társadalmi-politikai vizsgálódásainak középpontjába egyértelműen az erőszakot helyezte. George Sorel az erőszakról alkotott fejtegetéseiről összességében leginkább azt lehet elmondani, hogy sajátos teoretikai rendszert alkotott meg, nem lehet egyértelműen besorolni a bolsevik ideológia megalapozói közé. Élénken érdeklődött az erkölcs mibenléte iránt, amelyet a társadalmi intézményektől távol állónak

¹³ „Wenn nur soziale Gebilde beständen, denen die Gewaltsamkeit als Mittel unbekannt wäre, dann würde der Begriff „Staat“ fortgefallen sein, dann wäre eingetreten, was man in diesem besonderen Sinne des Wortes als „Anarchie“ bezeichnen würde.” Weber, Max: Politik als Beruf. Phillip Reclam jun. GMBH, Stuttgart, 1992, 6. o.

¹⁴ Szilágyi Péter: Max Weber államelmélete.

<http://www.szilagypeter.hu/sites/szilagypeter.hu/files/Max%20Weber%20%C3%A1llamelm%C3%A9lete.pdf>

¹⁵ Szilágyi Péter: Max Weber államelmélete. i.m.

¹⁶ „Jeder Herrschaftsbetrieb, welcher kontinuierliche Verwaltung erheischt, braucht einerseits die Einstellung menschlichen Handelns auf den Gehorsam gegenüber jeden Herren, welche Träger der legitimen Gewalt zu sein beanspruchen, und andererseits, vermittelt dieses Gehorsams, die Verfügung über diejenigen Sachgüter, welche gegebenenfalls zur Durchführung der physischen Gewaltanwendung erforderlich sind: den personalen Verwaltungsstab und die sachlichen Verwaltungsmittel.” Weber, Max: Politik als Beruf. Phillip Reclam jun. GMBH, Stuttgart, 1992, 7. o.

tartott. Részben erkölcsi szempontból vált demokrácia-kritikussá is. Demokrácia-kritikája élen hatott a fiatal Lukács Györgyre is.

Leszögezendő, hogy – az alábbiakban tárgyalt Walter Benjaminhoz hasonlóan – Sorel is az államhatalom eltörlését tartotta hosszú távú célnak. A XX. század első éveinek sztrájkjai nyomán kezdi el vizsgálni az erőszaknak a társadalmi konfliktusokban játszott szerepét. (A békés megegyezés helyett azonban a társadalmi konfliktusok erőszakkal történő végigharcolását hirdeti, mert szerinte csak az teremthet világos struktúrákat.) Sorel megkülönbözteti az erőszakot a kényszerrel. Előbbit az államhatalommal szembeni lázadó és egyben újat teremtő eszközként ragad meg, amely az állam és mindenféle hierarchia megszüntetésére törekszik. A kényszer azonban már nála inkább reprezentatív-hatalmi tényező, amelyet a mindenkor hatalom gyakorol az államhatalom fenntartása érdekében. (Példája a kényszer legszélsőségesebb formájára a jakobinus terror.) Fontos, hogy a kényszerrel együtt elutasítja a diktatúra minden formáját, így a proletárdiktatúrát is. Sorel erőszak-felfogása tehát abban különbözik Walter Benjaminétól, hogy nála az erőszak éppen hogy nem lehet jogfenntartó, hanem sokkal inkább jogmegsemmisítő, illetőleg jogteremtő.

Georges Sorel 1908 körül írt Gondolatok az erőszakról írt művében szögezi le: „*A hadsereg az állam legvilágosabb, legkézzelfoghatóbb és a kezdetekhez a legszilárdabban kapcsolódó megnyilvánulása.*” Sorel szerint az egész emberi történelem menetében egyetlen nagy és komoly tényezőt ismerünk, s ez az erőszak, feltéve, ha az osztályharc brutális és közvetlen kifejezését képviseli.¹⁷ Ahogyan azt a francia gondolkodó kissé patetikusán megjegyzi, csak erőszakból születhetik emberhez méltó „nagydolog”. Sorel szerint ugyan állítható, hogy a természetjog filozófiája teljességgel összhangba állítható a kényszerrel, azonban akkor sem egyeztethető össze az erőszak történelmi szerepéről vallott felfogásával. Sorel szerint Blaise Pascal rámutatott arra, hogy az igaz (igazságos) mennyire függ valójában az erőtől. Az az igaz, amelyről nekünk, a józan ész embereinek ítéletet alkotnunk lehetetlen, amely vonatkozásában a jogrend sem állítható fel egyértelműen az egész földtekén. Pascal szerint az igazságosság vitatható, az erő azonban nagyon jól felismerhető és vitathatatlan. Így aztán nem volt rá mód erő adni az igazságosságnak, mert az erő szembeszállt vele, kijelentvén, hogy ő az igazságos. Mivel nem tudták elérni, hogy ami igazságos, egyúttal erős is legyen, úgy intézték az emberek, hogy az legyen igazságos, ami erős.”¹⁸ Sorel szerint a háborút is a természetjog síkjára akarták leszállítani: olyan perrel azonosították, amelyben egy nép követeli a gonosz szomszédja által el nem ismert jogait. Mivel Sorel szerint apáink készséggel elfogadták, hogy a csatákban Isten annak javára dönt, akinek igaza van, ezért a legyőzöttel úgy kell bánni, mint a konok perlekedővel: fizesse meg a háborús költségeket és adjon biztosítékokat a győztesnek, hogy az békében élvezhesse helyreállított jogait. Nem kevesen voltak már a XIX. század végén sem, akik azt javasolták, hogy a nemzetközi konfliktusokat terjesszék döntőbíróságok elé, az ősi mitológia laicizálásaként.¹⁹ Sorel – a szocialisták kritikájaként (!) – megjegyezte, ha eljön a forradalmi szindikalizmus, nem lesz többé fecsegés az örök igazságról, igaz, nem lesz többé az intellektuelek hasznára szolgáló parlamenti rendszer sem.²⁰ Sorel értelmezésében a polgári filozófia alapján az erőszak a barbárság maradványa és arra hivatott, hogy a felvilágosultság fejlődésével eltűnjön.²¹ Pedig a proletárerőszak nemcsak az eljövendő forradalmat biztosíthatja, hanem az egyetlen eszköznek látszik, amelyik éppen a polgári filozófia alapján álló „humanitarianizmustól elbutított” európai nemzetek rendelkezésére áll arra, hogy újból megleljék régi energiáikat – vélte Sorel. Ez az erőszak arra kényszeríti a kapitalizmust, hogy kizárólag anyagi szerepével foglalkozzék, visszaadja azokat a harcos tulajdonságokat, amelyekkel „hajdan rendelkezett”. Ha egy hódításra éhes és gazdag burzsoáziával szemben egy egységes és forradalmi proletariátus áll szemben, Sorel szerint akkor éri majd el a kapitalista társadalom történelmi kiteljesedését.

¹⁷ George Sorel gondolatvilágának ábrázolását itthon a legteljesebben Szénási Éva dolgozta fel. Lásd: Szénási Éva: Konzervatív és/vagy forradalmár. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

¹⁸ Sorel, Georges: Gondolatok az erőszakról. Századvég Kiadó, Budapest., 1994, 30. o.

¹⁹ Sorel, Georges: Gondolatok az erőszakról. i.m. 31. o.

²⁰ Sorel, Georges: Gondolatok az erőszakról. i.m. 32. o.

²¹ Sorel, Georges: Gondolatok az erőszakról. i.m. 68. o.

Már az erőszak etikai, erkölcsi kérdésével összefüggésben vetődött fel a kérdés Sorelben, vajon nincs-e némi intellektuális korlátoltság abban, ahogy az utóbbi évszázadok, illetőleg Sorel kortársai az erőszak alkalmazásával szemben, úgymond a „szelídség” mellett foglaltak állást az erőszakkal szemben.²² Sorel úgy látta, hogy néhány, éleslátásáról, valamint magasztos erkölcsi törekvéseiről híres gondolkodó nem retteg annyira az erőszaktól, mint a hivatalos egyetemi professzorok és intellektuelek. Szemléltetésül a protestáns szellemű amerikai kapitalista szemléletet hozta fel, amely szerint *„egy tisztességes amerikainak megvan az a kitűnő szokása, hogy nem hagyja magát eltaposni csak azért, mert ő tisztességes;”*²³ Sorel az erőszakot ideológiai következményei szempontjából vizsgálta. A francia gondolkodó szerint mindenki úgy véli, hogy a régi kegyetlenkedéseknek a megszűnése egy nagyszerű fejlemény. Ez a vélemény azonban könnyen vezethet minden erőszakosság elítélésének gondolatához, csak hogy ne kerülhessen rá sor, és csakugyan, azok, akik nem szoktak gondolkodni, tömegesen jutottak erre a következtetésre, melyet – legalábbis látszólagosan – dogmaként fogadtak el még a XX. század nagy világégéseit megelőzően. Sorel szerint a hiba abban van, hogy a „polgári humanisták” nem gondolkodtak el azon, mi az, ami az erőszakban igazán kifogásolható. A francia gondolkodó szerint ha az általánosításokon túlmegyünk, akkor rájöhethetünk, hogy az erőszak eltűnésére vonatkozó nézeteink sokkal inkább egy, a „bűnös világban” bekövetkezett nagyon fontos változással, mintsem az etikai alapelvekkel vannak összefüggésben.²⁴ Sorel rendkívül fontosnak tartja vizsgálat alá helyezni a társadalmi erők elméletét, melyet tágabb értelemben a dinamikának az anyagra ható erőivel hasonlít össze. A természeti törvényeken túl, a versengés és a vetélkedés rendszerén túl kategorizálja az erőszak rendszerét. Szerinte ez rendkívül fontos szerepet tölt be a történelemben, különböző formákat öltve: Legelső szinten helyezkedik el a szétforgácsolt erőszak, mely a létért való küzdelemhez hasonlítható, ez a gazdasági viszonyok közvetítésével hat, lassú, de biztos kisajátítást idéz elő. Az ilyen erőszak főként a pénzügyi rendszerek révén nyilvánul meg. Ezt követi az állam központosított és szervezett kényszere, mely közvetlenül a munkára hat, a „munkabért” szabályozza, azaz a többletcsinálásnak megfelelő korlátok közé szorítja, hogy a munkanapot meghosszabbítsa, magát a munkást pedig normális fokú függőségben tartsa. Ez az egyik lényeges mozzanata az úgynevezett eredeti felhalmozásnak; Végül következik a tulajdonképpeni erőszak; ez az eredeti tőkefelhalmozás történetében oly nagy helyet foglal el, s a történelem fő tárgyát képezi. Sorel úgy vélekedett, a protekcionizmus, a gyarmati rendszer, az adórendszer, stb. kialakítása is magában foglalja az erőszak brutális megnyilvánulásait: tehát a kapitalizmus sem adottság, ún. természeti megnyilvánulás – hanem az erőszak alkalmazásával lett azzá, ami napjainkban.

George Sorel munkájából sokat merített az 1920-as, 30-as években alkotó és a II. világháború első évében tisztázatlan körülmények között elhunyt *Walter Benjamin*. Benjamin Az erőszak kritikája c. munkájában szögezi le gondolatainak egyik kiindulópontját, mely szerint²⁵ *„jogot teremteni annyi, mint hatalmat teremteni, s ez az aktus illetéknéppen az erőszak közvetlen megnyilvánulása.”*^{26,27} Benjamin értekezése gondolatirányának célja egy, az emberiség történetében eddig ismeretlen állapot, az erőszakmentesség és a hatalomnélküliség elérése. Egyfajta messianisztikus küldetésstudat jellemzi tehát. A német esztéta szerint a jogi erőhatalomról – mint az erőszak által meghatározott jelenségről - a XX. század elején lejátszódó eseményekig is sejteni lehetett problematikus mivoltát, ezt követően pedig már biztosan tudni lehet, hogy ártalmas történelmi funkciót tölt be. A feladat tehát az, hogy megsemmisítésre kerüljön. Benjamin az emberiség általános céljaként tűzte ki a „kitörést” a jogfenntartó és a jogteremtő erőszak történelmi körforgásából. Ezt – okfejtése szerint - a jog, illetőleg az erőhatalmak, így végső soron az

²² Megj.: Nem véletlen, hogy Sorelre követői mint az anti-intellektuális irányzat jelentős képviselőjére is tekintettek.

²³ Sorel, Georges: Gondolatok az erőszakról. Századvég Kiadó, Budapest, 1994, 172-173. o.

²⁴ Sorel, Georges: Gondolatok az erőszakról. Századvég Kiadó, Budapest, 1994, 183. o.

²⁵ Benjamin, Walter: Angelus Novus. Magyar Helikon, Budapest, 1980., 35. o.

²⁶ Benjamin, Walter: Angelus Novus. Magyar Helikon, Budapest, 1980., 50. o.

²⁷ Benjaminnek a jog és az erőszak összekötéséről szóló gondolataihoz kapcsolódóan érdemes utalni Carl Schmitt decizionizmusára. Schmitt és Benjamin szellemi kapcsolatáról bővebben lásd: Weber, Samuel: A döntés, mint kivételes eset. Világosság, 1999/12. szám, 23-36. o.

államhatalom felszámolásával lehet elérni: Így venné kezdetét egy új történelmi korszak.²⁸ Egyes baloldali gondolkodók hatása érződik ezen gondolatán.

Benjamin vélekedése alapján szükséges a kívülálló szempontjából, hogy filozófiai, eszmei síkon is tekintsen az erőszak történelmére – hiszen csak így tud kritikai viszonyt kialakítani azzal szemben. Benjamin figyelemreméltó elgondolása szerint az emberiség történelme alapvetően dialektikus az erőszak szempontjából: Az erőszak alakzatai, a történelem dialektikája: jogteremtő és jogfenntartó erőszak váltakoznak egymással a történelemben.²⁹ A jogfenntartó erőszak hosszú távon közvetve mindig gyengíti az általa képviselt jogteremtő erőszakot. Ez egészen addig tart, amíg akár az elnyomott régi erőhatalmak, akár valamilyen újak legyőzik a régi jogteremtő erőszakot, és ezzel új jogot alapítanak, mely megint csak hanyatlásra van ítélve. (Éppen ez az a körforgás, amelyből kitörni szükségeltetik.) A benjamini koncepció szerint a jogteremtésben kettős funkciója van az erőszaknak, mégpedig abban az értelemben, hogy a jogteremtés az erőszak eszközével éri el a célját, azt, amit mint jogot megteremt, de nem mond le az erőszakról, miután elérte a célt, megteremtette a jogot. Hanem éppen akkor teszi csak a szó szoros értelmében, meghozzá közvetlenül jogteremtővé, ugyanis nem valami erőszakmentes és erőszaktól független, hanem azzal szükségképpen és belsőleg összefüggő célt tesz meg – hatalom néven – jognak. Jogot teremteni tehát annyi, mint hatalmat teremteni: ez az erőszak megnyilvánulása – ismételhetjük.

Benjamin messianisztikus történelemfilozófiai törekvése tehát az erőszak felszámolása. A modern politikai folyamatok megítélése vonatkozásában lényeges, hogy szerinte például a parlament nem jöhet számításba mint a konfliktusmegoldás erőszakmentes eszköze, ugyanis a parlament mozgásterét csak a jogrend jelöli ki és határozza meg. A jog pedig – eredetében és megvalósulásában – erőszakkal terhelt, ami megnyilvánul a politika harcmezéjén oly sokszor alkalmazott kompromisszumos megoldásokban is. Azonban magát a kompromisszumot is az erőszak hozza létre, amely után bármelyik félnek az az érzése van: „ennél jobbnak kellene lennie”, jobbnak kellene megvalósulnia. Benjamin hasonlóan tekintett a szerződések szerepére, mint amelyek ugyancsak az erőszak megnyilvánulásait hordozzák magukban. Benjamin Sorelre utal vissza, aki úgy vélte, kezdetben minden jog a királyoknak vagy a nagyoknak, egyszóval a hatalmasoknak az „elő”-joga volt. Ez abból is következik, hogy az erőszak szempontjából nincs egyenlőség – legfeljebb egyenlő nagyságú erőszak. Márpedig a jogot csak az erőszak képes biztosítani.³⁰

Amennyiben a jog eszközével akarjuk rendezni a konfliktusokat, akkor tudomásul kell venni, hogy erőszakot alkalmazunk, ha pedig az erőszak elfogadhatatlan eszköz, akkor végső soron magának a jognak az alkalmazása is problematikus. Lehetséges konfliktusokat erőszakmentesen rendezni, de ebben az esetben felejtjük el a jogot és támaszkodjunk az erőszakmentességre, az erőszakmentes megoldásokra – javasolja Benjamin.

Benjamin szerint erőszakmentes, tiszta eszközök lehetnek a szívéllyesség, a gyengédség, a békeszeretet, a bizalom, stb., amelyek a tiszta eszközök szubjektív feltételei. Objektív megjelenési formái pedig különféle technikák. Legfőbb példa erre Benjamin szerint a megbeszélés, mint a polgári megállapodás technikája.³¹

A Jhering gondolatait sok tekintetben elutasító *Hans Kelsen* a jogot, mint az erőszak-alkalmazás monopóliumával rendelkező kényszerrendet határozta meg. Kelsen szerint az olyan különböző történelmi korok és posztulátumok, mint amilyen az ősi babiloni „jog” és például a XX. században világhatalommá váló Egyesült Államok joga, vagy éppen – még szélsőségesebb példával élve – a zsarnok által vezetett néger törzs társadalmi rendje és a svájci köztársaság alkotmánya között éppen ez a közös mag. A jog társadalmi technikája, ami végső soron a közösség koherenciát,

²⁸ Benjamin, Walter: *Angelus Novus*. Magyar Helikon, Budapest, 1980., 56. o.

²⁹ Benjamin, Walter: *Angelus Novus*. i.m. 55. o.

³⁰ Benjamin, Walter: *Angelus Novus*. i.m. 51. o.

³¹ Benjamin, Walter: *Angelus Novus*. i.m. 42-43. o.

voltaképpen a közösség „lényegét” adja: az emberek kíváncsi társadalmi magatartásának az ellentétes magatartásra irányuló kényszer fenyegetésével történő előidézése.³²

A jogot és az erőszakot tehát nem lehet teljesen elválasztani egymástól. A *jog* – tulajdonképpen – az *erőszak megszervezése*. A jog az erőszak használatát a közösség monopóliumává teszi – és a közösség (társadalom) békéjét éppen ezáltal biztosítja!³³ A jog által biztosított béke azonban ezek szerint nem abszolút. (Egyebek mellett itt érhetjük nyomon Kelsennél a jog egyfajta kétarcúságát (lásd: fentebb.) Ahogyan arra Kelsen rámutat, a jog olyan rend, amelyben az erőszak használata csupán deliktumként, azaz feltételként tilalmazott, míg szankcióként (következményként) már megengedett az alkalmazása (a közösség kezében).

Jelentős részt Georges Sorel munkája nyomán írta meg az 1970-ben megjelenő *Hatalom és erőszak* c. értekezését a Németországban különösen nagy tiszteletnek örvendő *Hannah Arendt*. Arendt a második világháborút követően lezajlott diáklázadásokat, valamint az erőszakesszpektrák brutális technikai fejlődését látva gondolkodott el az erőszak társadalmi szerepén, illetőleg a „haladás” folyamatában betöltött szerepét illetően.

Arendt szerint az erőszakot önálló jelenségként azért nem méltatták figyelemre a gondolkodók, mert bal- és jobboldal egyhangú vélekedés szerint a hatalom és az erőszak egy és ugyanaz a dolog – illetőleg az erőszak a hatalom megnyilvánulása. Arendt utal Bertrand de Jouvel figyelemre méltó megállapítására is, mely szerint „aki a korszakok sorát szemléli, az előtt a háború olyan aktusként jelenik meg, amely az államok lényegéhez tartozik”.³⁴ Az állam hatalma, az állam létezése erőszakon alapul tehát, egyezően Max Weber híres államfogalmában foglaltakkal. Ezt azt jelentené, hogy a háború vége egyúttal az állami szerveződés végét jelentené? – teszi fel a nagy kérdést Arendt.

Fenti okfejtéssel összefüggésben veti fel egyúttal azt a jogi gondolkodásban oly sokszor felmerülő dilemmát is azonban a német gondolkodónő, hogy amennyiben az állam, a hatalom és az erőszak ennyire összefüggő jelenségek, akkor mi az, ami megkülönbözteti például a rendőrség parancsát egy felfegyverzett bűnöző parancsától?³⁵

Arendt döntőnek tartotta tehát elkülöníteni a hatalom és az erőszak fogalmait. Úgy vélte, hogy amíg a hatalom mindig számoktól függ, addig az erőszak számoktól független, merthogy eszközökre hagyatkozik. A hatalom szélsőséges esete a mindenki egy ellen konstellációjában adott, az erőszak szélsőséges esete pedig az egy mindenki ellen konstellációjában. Utóbbi azonban nem lehetséges az erőszak eszközei nélkül. Hatalom – erősség – erő – tekintély – erőszak: Ezeket a kifejezéseket nem használhatjuk szinonimaként, mert ez már Arendt szerint azt jelentené, hogy nem vagyunk képesek megragadni azokat a valóságos jelenségeket, melyekre a szavak eredetileg utalnak. Arendt úgy vélte, hogy elsősorban a politika az, amely miatt ezeknek a szavaknak a pontos jelentése elhalványul: a politikában ugyanis egy kérdés számít végső soron. Mégpedig az, hogy ki uralkodik (ki fölött)?³⁶

Arendt szerint a hatalom minden állami közösség, sőt, minden valamiképpen organizált csoport lényegéhez hozzátartozik. Az erőszak azonban instrumentális, szüksége van valamilyen célra, amely irányítja és használatát igazolja.³⁷ És az, aminek szüksége van valamire, hogy az igazolja, funkcionális jellegű. A hatalom abszolút, öncél. Erőszak és hatalom szokásos egyenlősítése azon alapszik, hogy az államilag szabályozott együttélést olyan uralomként értik, mely az erőszak eszközeire támaszkodik. Arendt az erőszak és a hatalom elválasztását például, illetőleg magyarázattal kívánta megvilágítani. Ilyen példája volt a német gondolkodónőnek az orosz

³² Varga Csaba: Jog és Filozófia – Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2008., 195. o

³³ Varga Csaba: Jog és Filozófia – Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből. i.m. 196. o.

³⁴ Bertrand de Jouvenel: Du Pouvoir. Les Ed. Du Cheval Ailé, Geneve, 1947. 169. o.

³⁵ Arendt, Hannah: Hatalom és erőszak, In: Gulyás – Széplaky: Az árnyék helye. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011, 173-177. o.

³⁶ Arendt, Hannah: Hatalom és erőszak, i.m. 180-183. o.

³⁷ Megj.: Érdemes összevetni ezt a gondolatot Benjamin fentebb kifejtett álláspontjával.

tankokkal szemben a cseh és szlovák nép erőszakmentes ellenállása, amelyet Arendt az erőszak és a hatalom konfrontációjának iskolapéldájaként tartott számon.³⁸

Arendt eszmefuttatása szerint a legnagyobb hatalmat is meg tudja azonban semmisíteni az erőszak. Ahogy fogalmazott, a „puskacsövekből mindig a leghatékonyabb parancs jön”, azonban soha nem jön onnan hatalom.³⁹ Arendt ezzel is megerősítette azt a kategorikus vélekedését, mely szerint az erőszak és a hatalom nem ugyanaz. Ennyivel azonban nem elégedett meg. Szerinte ugyanis – bizonyos viszonyrendszerben – a hatalom és az erőszak éppen hogy egymás ellentételei. Ez vélekedése szerint abból is következik, hogy azokban a történelmi esetekben, amikor az egyik abszolút módon uralkodó, ott hiányzik a másik. Ha a hatalom veszélyben van, megjelenik az erőszak. Az erőszak képes megsemmisíteni a hatalmat, létrehozni ugyanő azonban már nem tudja.⁴⁰ Végül lényeges Arendt legutolsó, a hegeli, marxi dialektikát elutasító gondolatmenetéről értekezni. Arendt nemcsak, hogy nem tartotta egyenlőnek a hatalmat az erőszakkal, álláspontja szerint a hatalom és az erőszak között nincsenek mennyiségi vagy minőségi átmenetek. Nem vezethető le a hatalom az erőszakból, sem pedig fordítva; a hatalom nem az erőszak egy szelíd megjelenési módozata, ahogyan az erőszak sem a hatalom megnyilvánulása szükségszerűen.

Már inkább a posztmodern gondolkodás képviselőjeként érdemes kitérnünk Jacques Derrida (jog)filozófiájára. Derrida természetesen kevésbé volt jogbölcész, mintsem igen nagy vitákat kiváltó filozófus. A tudományos körökben híres-hírhedté váló, filozófiai-irodalmi dekonstrukciós elmélete azonban jelentékeny hatást gyakorolt a jogelméletre is. Ezen túlmenően kétségtelen, hogy számos esetben nyilatkozott meg jogi kérdéseket is érintő közéleti témákban. Jacques Derrida Walter Benjamin munkáját tanulmányozva jegyzi meg, hogy az európai (nyugati) jog legalapvetőbb eleme, hogy megtiltja és elítéli az egyéni erőszakot, amennyiben az nem ezt, vagy azt a törvényt, hanem magát a jogrendszert fenyegeti. Innen ered *a jog érdeke*⁴¹ – jegyzi meg Derrida, átlépve kissé a metafizika területére. A jognak sajátos érdeke, hogy megteremtse és fenntartsa magát, vagy, hogy képviselje azt az érdeket, amit az adott történelmi helyzetben képvisel. Ebből az érdekből fakad az egyéni erőszak kizárása és az erőszak monopolizálása. A francia gondolkodó egyértelműen összekapcsolta a jogot a kényszer mozzanatával: Vélekedése szerint a jog létrejötté nem valamiféle magasabb rendű értéken (például az igazságon) alapul.⁴² Hanem alapvetően olyan erőszakon, amelynek megvan az a képessége, hogy jogrendet hozzon létre és annak fennállását ki is tudja kényszeríteni. Derrida tehát elválasztja egymástól a jogot és az igazságot. A jogkövetés nem az igazságosság miatt történik, hanem azért, mert a jogban immanens módon bennfoglaltatik annak kikényszerítő ereje. Derrida híres meghatározása szerint tehát a jog erőszak alap nélkül.⁴³ Az erőszak tehát nem a jognak valamiféle járulékos eleme, hanem annak egyfajta belső, elválaszthatatlan része. Derrida dekonstrukciós műveletei által tehát eljuthatunk oda, hogy azt mondjuk: a legitim kényszerítő erő és a meztelen, nyers erőszak voltaképpen azonos. Nem lehet az erőszakot a jogon „túli” világban elhelyezni, mivel a jogrend ebből az erőszakból származtatható. Ahogyan azt Walter Benjamin is írta, a jog kezdetében valamiféle erőszakos erő rejlik. Derrida úgy látta, hogy a jog – alapnélküliségéből fakadóan – dekonstruálható, míg az igazság nem. Mivel ez így van, ez egyúttal azt is jelentheti, hogy a jog (át)konstruálásával létrehozhatóak újabb és jobb jogi intézmények és fogalmak az eddigieknél – vélte a 2004-ben elhunyt filozófus.⁴⁴

³⁸ Arendt, Hannah: Hatalom és erőszak, i.m. 190-191. o.

³⁹ Arendt, Hannah: Hatalom és erőszak, i.m. 192. o.

⁴⁰ Arendt, Hannah: Hatalom és erőszak, i.m. 195-196. o.

⁴¹ Derrida, Jacques: A törvény ereje: az „autoritás misztikus alapja”. In: Gulyás Gábor – Széplaky Gerda: Az árnyék helye – Tanulmányok a hatalom, a morál és az erőszak kérdéseiről. Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., Pozsony, 2011, 232. o

⁴² Kevevári István: Jacques Derrida és a jogfilozófia. In: Jogelméleti Szemle, 2013/2. szám (<http://jesz.ajk.elte.hu/kevevari54.pdf>) 2013. július 5.

⁴³ Kevevári István: Jacques Derrida és a jogfilozófia. i.m.

⁴⁴ Megjegyzés: Derrida vélekedése az erőszak és a jog ilyen szoros kapcsolatáról, az erőszaknak a jogban való ilyen mértékű jelenlétéről a jogi gondolkodásban erősen vitatott (lásd: Frivaldszky János – Karácsony András: Jog, jogosultság, erőszak – jogfilozófiai kérdésfeltevések Jhering tanai nyomán. i.m.)

II. Erőszakmentes társadalom: Jövő-, vagy eszménykép?

Az erőszak társadalomtudományi vizsgálata során nehezen hagyható el Norbert Elias munkásságának megemlékezése. Elias – legtöbbször tárgyalt művében⁴⁵ – a civilizációs folyamatokat vizsgálta a nyugati társadalmakban. Elgondolása szerint a kapitalizmus, globalizálódás, urbanizálódás szövevényes folyamataiban az emberek interdependenciájából egészen sajátos rend alakult ki, amely kényszerítőbb és erősebb, mint az őt alkotó egyes emberek akarata és értelme. Ebben a sajátos rendben egyfajta folyamat eredményeként beszélhetünk a társadalmi mechanizmusok pacifizálódása, vagyis az erőszak mérséklődéséről a társadalmi interakciókban. Ez egyrészt szubjektíve az egyes emberek vonatkozásában önuralmat, másrészt – kívülről - az erőszak eszközeinek az állam részéről történő monopolizálását feltételezi és egyúttal eredményezi is. Az együttélésnek ez a bizonyos „normalizálódása” eredményezte azt Elias szerint, hogy a fizikai erőszak (kényszer) lassan elkezdte átadni a helyét egyfajta szimbolikus erőszaknak, amelynek a valóságban az ún. erőszakjellege fokozatosan elhalványul. Elias tehát olyan koncepciót vázolt fel, amely szerint az erőszak a nyugati társadalmakban legalábbis fokozatosan veszít a társadalmi mechanizmusokban játszott jelentőségéből.⁴⁶ Elias munkájára is hagyatkozva írta meg egyébként hasonló témájú könyvét az evolucionista Steve Pinker is.⁴⁷ Pinker munkájának legfőbb állítása szerint az emberiség történelmében az erőszak szerepe folytonosan csökken.

A témakörhöz kapcsolódóan érdemes ismét utalni Hans Kelsenre, aki éppen az „erőszak nélküli közösség eszméjéről” írva jegyezte meg: Felvetődik a kérdés, hogy a jog társadalmi technikája, ún. „kényszerrend jellege” valóban szükségképpen-e?⁴⁸ Vagy talán lehetséges volna olyan társadalmi rend, amelyben közvetlen motiválás, önkéntes engedelmeskedés válthatná fel a jog specifikus technikáját? A jog szükségességének kérdése azonban azonos az állam szükségességének kérdésével. Kelsen leszögezi, hogy az állam kényszerrend: olyan közösség, amit jogi rend létesített. Az államban immanens módon jelen levő „politikai” tényező szorosan kapcsolódik a kényszer eleméhez.

Kelsen szerint a történelem nem mutat fel olyan társadalmi helyzetet, amelyben nagy közösségek nem kényszerrendként szerveződtek volna meg. Még a legprimitívebb népek társadalmi közösségei is fokozatosan szekularizálódó vallási kényszerrendeken alapulnak, jogi közösségként. Az emberiség történelmében – ismeri fel Kelsen – azonban folytonosan nyomon követhető az a törekvés, hogy valamelyest ebből a kényszerrendből kitörjön: Vagyis olyan állapotot (társadalmi valóságot) hozzon létre, amelyben emberrel szemben még csak szankcióként sem kerül több sor az erőszakra. Kelsen ennek az irányvonalnak a képviselőit „politikai álmodozóknak” nevezi, akik hittek egy olyan fejlődésben, amely végső soron túllép a jog és az állam keretein. Egyfajta „természeti társadalmi rendet” feltételez ez az elképzelés, amely – tartalmából, belső lényegéből eredően – mindenki számára lehetővé teszi, hogy azt tegye vagy ne tegye, amit csak kíván. Kelsen szerint ez azonban megalapozatlan társadalmi optimizmus, voltaképpen illúzió, egyúttal tulajdonképpen minden fennálló társadalmi rend felfüggesztését eredményezné, voltaképpen egyfajta anarchiát, sőt, a társadalmi létezés tagadását. A német jogtudós szerint tehát például Walter Benjamin elgondolása az „erőszakmentes eszközök kizárólagosságáról” nem tartható koncepció. Kelsen szerint alapvetően a „vissza a természethez” alapüzenete húzódik az ilyen és ehhez hasonló gondolatoknak a hátterében, amely azt feltételezi, hogy az ember természeténél fogja „jó”. Tudományos stílusban megfogalmazva ez Kelsen szerint összeférhetetlen az embernek eddigi ismereteink szerinti „természetével”. Márpedig az általunk eddig megismerttől eltérő emberi

⁴⁵ Elias, Norbert: A civilizáció folyamata. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.

⁴⁶ Megjegyzés: Elias civilizáció koncepciójához kapcsolódóan érdemes megvizsgálni Ferge Zsuzsa szociológus írását, aki már a kilencvenes évek végén írt a civilizációs folyamat fenyegetettségéről és az ún. decivilizációs folyamatok lehetőségéről. Lásd: Ferge Zsuzsa: A civilizációs folyamat fenyegetettsége (http://epa.oszk.hu/00700/00775/00010/1999_10_01.html)

⁴⁷ Pinker, Steven: The Better Angels of Our Nature. Why Violence Has Declined. Viking Books, New York, 2011.

⁴⁸ Varga Csaba: Jog és Filozófia – Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből. i.m. 197. o.

természettel számolni intézményeink megalkotása során utópia - vélte Kelsen.⁴⁹ Kelsent egyébként is foglalkoztatta a „legyen” ismeretelméleti és metafizikai problematikája a jogelméletben. Álláspontja szerint minden olyan irányú elgondolás, amely a jogfilozófia területén a „valami legyen” álláspontját képviseli, végső soron már (ismeretelméleti) transzcendentális jogi kategória.⁵⁰

III. Összegzés

Ahogy az a fentiekben már előrebocsátottuk, jelen tanulmány célja az erőszak és a jog kapcsolatának, a jogbölcselet területén a témakörben megjelent egy-egy karakterisztikus állásfoglalásnak a bemutatása volt. Álláspontunk szerint az erőszakot önálló jelenséggé, illetőleg a joghoz fűződő viszonyát tekintve a továbbiakban is vizsgálat alá kell vonni az állam-, és jogelmélet képviselőinek. Egyrészt még a múltban lejátszódó történelmi és politikai eseményekre tekintettel is elmondható, hogy az erőszak pontos viszonya a joghoz, államhoz, politikához csak részben került feldolgozásra. Másrészt pedig olyan jelenkori tendenciák, mint például az erőszak privatizációja,⁵¹ vagy még inkább az állam szuverenitásáról alkotott felfogás megváltozása,⁵² a nemzetközi biztonsági rendszerek kérdései, az államok és polgáraik alakulófélben levő viszonya a különféle univerzális és szupranacionális szervezetekhez, stb. még indokoltabbá teszik a témakör mélyebb vizsgálatának szükségességét.

⁴⁹ Varga Csaba: Jog és Filozófia – Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből. i.m. 198. o.

⁵⁰ Kelsen, Hans: Tiszta jogtan. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001, 12-13. o.

⁵¹ Lásd: Balogh László Levente: Állam és erőszak. (http://www.poltudszemle.hu/szamok/2011_1szam/balogh.pdf)

⁵² Lásd: Szilágyi Péter: Az állam szuverenitása (http://www.szilagypeter.hu/sites/szilagypeter.hu/files/Az%20%C3%A1llam%20szuverenit%C3%A1sa%202012_0.pdf)